

Ігор Радченко

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ НА ЧЕРКАЩИНІ НА РУБЕЖІ XIX-XX ст.

Розвиток системи професійної освіти в Україні у кінці XIX ст. був викликаний об'єктивною історичною необхідністю, рухом усіх галузей народного господарства у ринковому напрямку. Закономірність цього руху вела до подальшого суспільного розподілу праці, прискореному створенню внутрішнього ринку, до абсолютного і відносного зростання промислового і сільськогосподарського виробництва, до виходу вітчизняних товарів на зовнішній ринок [15, 186].

Розвиток ринкових відносин вів до масового розширення виробництва, створення нових промислових і сільськогосподарських підприємств, нових робочих місць. Вказані явища настійно потребували масового притоку робочої сили, який забезпечувався спочатку вихідцями з сільської місцевості, переселенцями. Але з розвитком важкої промисловості, створенням підприємств із складними технологіями, інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва особливо зростає потреба у висококваліфікованих робітничих та керівних кадрах нижчої і середньої ланки. Забезпечити цю потребу методи заводського учнівства та індивідуальної підготовки не могли [4, 19]. Тому виникла гостра необхідність у створенні системи професійної освіти для підготовки кваліфікованих ремісників, промислових і сільськогосподарських робітників, кадрів низової і середньої ланки управління виробництвом. Таку систему почав створювати уряд з одного боку, і земські, міські, громадські організації з іншого. Активну участь у створенні професійних навчальних закладів брали також приватні особи на добровільних та комерційних засадах, іноді спільно з громадськими організаціями [1, 147].

Очевидна необхідність створення системи професійної освіти настійно потребувала теоретичної розробки загальних питань профосвіти і створення відповідних документів та практичних рекомендацій.

Основні вимоги до системи професійної освіти були вперше сформульовані в документі, який носив назву «Проект общего нормального плана промышленного образования в России», розглянутий Міністерством фінансів у 1877 р. [10, 22]. У відповідності з цим документом визначались наступні положення: відповідність потребам промисловості і сільськогосподарства, узгодження загальної і професійної освіти, заміна учнівства ремісничими школами, посилення спеціалізації.

У розробці концепції професійної освіти можна визначити такі основні напрямки, як буржуазно-ліберальний та прогресивно-демократичний [2, 37].

Буржуазно-ліберальні педагоги та соціологи (І.Н. Стебут, І.А. Вишнеградський, С.А. Владимирський, Є.Н. Андреев) виступали за необхідність розвитку професійної освіти, створення професійних навчальних закладів, які б відповідали потребам промисловості. Разом з тим вони розглядали професійну школу як таку, що не давала виходу до більш високих ступенів загальної і професійної освіти.

Представники прогресивно-демократичного напрямку (К.Д. Ушинський, Д.І. Менделєєв) розглядали професійні навчальні заклади як рівноправні з гімназіями та реальними училищами. Професійна школа, на їх думку, повинна бути наступною за загальноосвітньою початковою школою, а спеціальна освіта повинна базуватись на загальній. Вони засуджували ранню спеціалізацію, виступали проти зниження рівня загальної освіти за рахунок професіоналізації початкової школи. Прихильники прогресивно-демократичного напрямку вимагали зв'язку загальної освіти з трудовим вихованням, вбачаючи у ньому основу професійної освіти.

Суттєвий внесок у розвиток прогресивних тенденцій професійної освіти зробили в кінці ХІХ ст. діячі цієї галузі, що працювали в Україні. Зокрема, це І.Н. Болотников – директор Полтавського ремісничого училища, Н.П. Прейс – лікар Харківського ремісничого училища, Я.М. Калиновський – директор Уманського училища землеробства і садівництва [12, арк. 11].

Подані концепції, що мали позитивні і негативні сторони, свідчать про достатньо широкий спектр думок, які побутували в кінці ХІХ ст. Причому слід відзначити, що вказані концепції активно обговорювались у суспільстві, на сторінках періодики, виявлялись їх переваги і недоліки. Це слугувало удосконаленню і розвитку розглянутих концепцій. У подальшому деякі їх положення забезпечили формування вітчизняної системи професійної освіти, зокрема і в центральній Україні, на території сучасної Черкащини.

Основні організаційно-педагогічні заходи із створення системи професійної освіти можна узагальнити наступним чином.

Джерелом безпосередньої ініціативи виступали урядові органи, громадські та самоврядні організації, приватні особи. Конкретні дії визначено такі: практичні – відкриття професійних навчальних закладів, видання підручників та посібників, забезпечення обладнанням та інструментами; організаційно-бюрократичні – створення різноманітних установ, відділів, посад; організаційно-методичні – розробка навчальних планів, штатів, методичних матеріалів, організаційних рекомендацій; інші – проведення з'їздів з професійної освіти, розвиток різних видів спеціальної та допоміжної підготовки. Очевидно, що найважливішими були практичні заходи із створення системи професійних навчальних закладів. Але вони були б неможливі без реалізації різних супутніх заходів, які також забезпечували розвиток професійної освіти [11, 234-236].

Комплекс навчальних закладів професійної освіти необхідно проаналізувати з точки зору системного підходу, який передбачає розкриття цілісності об'єкта та механізмів, що її забезпечують, виявлення різноманітності зв'язків складного об'єкта і приведення їх до єдиної

теоретичної картини. Компонентами такого аналізу є класифікація професійних навчальних закладів, регулювання діяльності, організаційна структура закладів, процес навчання, забезпечення професійної майстерності випускників [8, 425].

Для об'єктивної класифікації професійних навчальних закладів визначено наступні критерії класифікації: рівні підготовки; профілі (спеціальності) підготовки, основні джерела фінансування, безпосереднє підпорядкування.

У відповідності з урядовими документами професійні навчальні заклади диференціювались за рівнями наступним чином: середні технічні училища, нижчі технічні училища, ремісничі училища, школи ремісничих учнів, нижчі ремісничі школи, сільські ремісничі навчальні майстерні. Існував розподіл за профілями підготовки. У середніх технічних училищах було п'ять профілів підготовки – механічна, хімічна, будівельна, гірнична та сільськогосподарська. У нижчих технічних існувало три спеціальності – механічна, хімічна, будівельна. У ремісничих училищах та інших нижчих типах училищ практикувалась підготовка за однією чи декількома спеціальностями залежно від конкретних потреб регіону.

Основними джерелами фінансування професійних училищ були кошти державного казначейства, кошти міського самоуправління, кошти земств, плата за навчання, кошти за продаж учнівських виробів, проценти на пожертвуванні капітали та ін. Причому плата за навчання в цілому не перевищувала чотирьох відсотків від загального рівня фінансування. З точки зору безпосереднього підпорядкування професійні училища були державними (міністерськими), земськими, міськими, приватними. Внутрішнє регулювання діяльності училищ здійснювалося на основі статутів, типових для державних училищ і окремих статутів для недержавних. Статутами визначались структура училища, його завдання, правове положення, система управління училищем, організація навчально-виховного процесу [14, арк. 17].

Основними структурними підрозділами професійних навчальних закладів були такі: навчальна частина, навчальні майстерні та практичні господарства, пансіон, лікувально-санітарна частина. Як постійні органи функціонували педагогічна рада, попечительська рада, господарчий комітет. Основними посадовими особами були директор (завідуючий), інспектор, завідуючий пансіоном, викладачі загальноосвітніх предметів, викладачі спеціальних дисциплін, завідуючий майстернями чи практичним господарством, учбові майстри, законовчитель (духовна особа).

Аналіз процесу навчання у професійних навчальних закладах дозволяє виділити такі основні аспекти, як вимоги до абітурієнтів та умови вступу, терміни навчання, навчальні плани та програми, навчальні предмети, проходження навчального курсу, додаткові заняття, бібліотеки та навчальні посібники, зв'язок професійної та загальноосвітньої шкіл [9, 31].

Вимоги до абітурієнтів стосувались статі, віку, віросповідання а також загальноосвітньої підготовки. Причому для кожного типу училищ передбачався певний базовий рівень освіти [7, 32].

Терміни навчання складали від двох до шести років залежно від рівня і профілю училища.

І державні, і недержавні училища, не зважаючи на підпорядкування, реалізовували навчальні плани та програми, затверджені центральним Міністерством народної освіти. Однак недержавні училища, які діяли за особливими статутами, мали право модифікувати типові навчальні плани і програми у відповідності з конкретними потребами [13, арк. 14].

Число навчальних предметів складало від п'яти в нижчих типах училищ до двадцяти в середніх технічних училищах. Серед навчальних дисциплін можна виділити групи предметів, які обов'язково включались до навчальних планів всіх типів училищ. Це були: Закон Божий, загальноосвітні предмети, спеціальні дисципліни, графічні мистецтва, заняття у навчальних майстернях та у практичних господарствах.

Значну увагу привертають особливості спеціальної підготовки і виховання професійної майстерності учнів. Аналіз цього аспекту діяльності професійних навчальних закладів дає можливість виділити дві групи факторів [2, 41]. До першої відносяться фактори, які впливали на професійну підготовку взагалі і професійну майстерність зокрема. До другої входять фактори, які особливо і переважно впливали на формування професійної майстерності.

Розгляд факторів першої групи пропонується у наступному порядку: підбір учнів професійних училищ, загальноосвітня підготовка учнів, раціональні програми спеціальної підготовки, матеріальна база училищ – майстерень та практичних господарств, обґрунтовані профілі спеціальної підготовки та їх поєднання, заохочення та покарання, турбота про здоров'я та режим учнів.

Серед факторів другої групи виділяються наступні: природні та набуті передумови оволодіння учнями професійною майстерністю, виховання високих моральних якостей, продуктивний характер навчальної праці, індивідуальна майстерність педагогів, проведення спеціальних заходів (конкурсів і т.п.), участь у виставках, індивідуальна робота з учнями [3, 59].

Комплекс вказаних факторів, реалізованих у професійних училищах різних типів, забезпечував формування високого рівня професійної майстерності їх випускників.

Одним із найкращих професійних навчальних закладів України було Уманське середнє (з 1868 р.) училище землеробства і садівництва. Його навчальна та практична діяльність вагомо репрезентувала сільськогосподарський напрямок професійної освіти на Черкащині у кінці ХІХ ст. [5, 6].

У діяльності училища у розглядуваний період можна виділити декілька етапів, основними з яких є наступні:

- Етап заснування та становлення (одеський, 1844 – 1859).
- Етап розширення та розвитку (уманський, 1859 – 1868).
- Етап продуктивної діяльності (уманський, 1868 – 1903).

Перший етап характеризувався становленням училища поза межами Черкащини, в Одесі. Засноване у 1844 р. училище мало назву Головне училище садівництва і діяло на базі Одеського імператорського ботанічного саду. Основними завданнями училища була підготовка висококваліфікованих садівників і закладання зразкових фруктових садів і розсадників плодкових, декоративних і лісових порід, влаштування парків, оранжерей, теплиць. Оскільки територіально-кліматичні умови регіону були не дуже сприятливі саме для садівництва, практику учні проходили у Нікітському ботанічному саду з усіх розділів плодового і декоративного садівництва, а також знайомились із виноградарством і виноробством.

Наступний етап діяльності училища визначався діяльністю його на території Черкащини у зв'язку з переміщенням в місто Умань. Переїзд відбувся у вересні 1859 року. Училищу було передано Царицинський сад (нині Софіївський парк) як навчальну базу серед лісостепової зони, де були сприятливіші умови для навчальної та практичної діяльності у галузі спеціалізації. За проектом інженера Департаменту сільського господарства М.Н. Маркова було споруджено основні корпуси навчального закладу. На прилеглий території влаштували навчальні ділянки саду, розсадники, звели житлові та господарські споруди, розширили оранжерейно-тепличне господарство.

Відміна кріпосного права істотно вплинула на розвиток комерційного землеробства і відповідно на удосконалення програм сільськогосподарських навчальних закладів [1, 194]. Реформаторські дії уряду позначилися і на діяльності училища.

Етап продуктивної діяльності (1868 – 1903 рр.) характеризувався не лише зміною назви і статусу, але й удосконаленням характеру та змісту навчально-виробничої діяльності. З 1868 р. училище одержало назву Училище землеробства та садівництва і одержало статус середнього [10, 78]. Це забезпечило можливість видавати випускникам училища свідоцтва вченого управителя і садівника. Термін навчання був збільшений до шести років, оскільки навчальна програма суттєво розширилася за рахунок дисциплін, пов'язаних із землеробством, рослинництвом, механізацією сільськогосподарського виробництва. Крім того, при училищі було створено ефективне практичне господарство.

Серйозну увагу керівництво училища приділяло розвитку методичного забезпечення навчального процесу. Такий розвиток здійснювався за рахунок видання нових посібників, створення метеостанції, популяризації шовківництва, реорганізації пасіки, закладання нових садів та розсадників, запровадження технологічної переробки плодів та вирощування винограду.

Навчально-виробничі та наукові результати діяльності училища неодноразово демонструвались на різноманітних виставках як на території України (Умань, Липовець, Київ), так і за її межами (Санкт-Петербург), причому вони одержували надзвичайно схвальні відзиви. Так, на Київській виставці 1897 р. училище одержало чотири золоті та одну срібну медаль [5, 6].

Достатньо високий рівень одержаної освіти забезпечував вихованцям можливість максимальної самореалізації та пристойного працевлаштування [10, 39]. Упродовж другої половини ХІХ ст. училище підготувало близько тисячі спеціалістів – садівників та агрономів-рільників. Випускники училища працювали керівниками казенних і приватних господарств, державними службовцями, займались викладацькою діяльністю.

Високі традиції сільськогосподарської освіти були продовжені і розвинуті в подальшій діяльності училища. Упродовж ХІХ ст. училище розвивалося і неодноразово реформувалося. Нині цей навчальний заклад відомий як Уманський сільськогосподарський університет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев Е.Н. Школьное дело в России. Наши общие и специальные школы. – СПб., 1882. – 232 с.
2. Анопов И.А. Опыт систематического обозрения материалов к изучению современного состояния среднего и низшего технического и ремесленного образования в России. – СПб., 1889. – 98 с.
3. Выставка профессионального образования в Одессе // Техническое образование. – 1894. – № 8. – С. 57-63.
4. Гаршин Е. Техническое образование в России (Статистический этюд) // Техническое образование. – 1899. – № 1. – С. 14-27.
5. Геркіял О.М. Уманській сільськогосподарській академії 155 // Вісник аграрної науки. – 1999. – Сп. вип. – С. 5-9.
6. Довгопол В.М. та ін. Джерелознавство історії Української РСР. – К.: Вища школа, 1986. – 239 с.
7. Лысковский М. Низшее техническое и профессиональное образование и подготовка к нему в наших общеобразовательных школах // Техническое образование, 1898. – № 16. – С. 36-49.
8. Основные положения о промышленных училищах // Сб. узаконений и распоряжений правительства. – СПб., 1888. – С. 364.
9. О составлении учебников для промышленных училищ // Техническое образование. – 1896. – № 6. – С. 28-35.
10. Очерк развития промышленного образования в России за 1888 – 1898 годы. – СПб., 1900. – 120 с.
11. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. – СПб., 1902. – 785 с.
12. ЦДА України, Ф. 442, Оп. 92, Спр. 14, 27 арк.
13. ЦДА України, Ф. 574, Оп. 75, Спр. 64, 32 арк.
14. ЦДА України, ф. 707, оп. 256, спр. 25, 41 арк.
15. Янжул И. Значение образования для успехов промышленности и торговли // Техническое образование. – 1896. – № 3. – С. 185-211.